

JUHÁSZ ANDREA*

„Alig lehet valamit megmenteni...” – Kelemen Lajos naplójának kiadásáról

Kelemen Lajos: *Napló I. 1890–1920*. S. a. r., szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Kolozsvár: EME, 2017. 871 oldal

Kelemen Lajos: *Napló II. 1921–1938*. S. a. r., szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Kolozsvár: EME, 2018. 1052 oldal

Kelemen Lajos (1877–1963) erdélyi történész, levéltáros, az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárának legeredményesebb gyarapítója és öre, rengeteg történeti tanulmány, forráskiadás, ismeretterjesztő és helytörténeti munka szerzője, a 20. századi erdélyi magyar élet kiemelkedően fontos tudósa volt. Az EME gyűjteménye a 19–20. század fordulóján körülbelül 40 000 darabból állt, ez az 1900-as évek első évtizedeinek munkája nyomán milliós nagyságúvá nőtt, és ez döntő mértékben Kelemen érdeme (az állami levéltár 1944-ben 600 ezer, 1948-ban egymillió tételt vesz át az EMÉ-től). Életművének a legjelentősebb része mindenképpen ennek az anyagnak a gyűjtése és gondozása volt. Alapvető a levéltárosi munkássága: 1903-tól dolgozott a kolozsvári egyetemi könyvtárban napidíjas munkatársként. Majd, mivel végleges kinevezést nem kapott, az unitárius egyház gimnáziumának tanára és az egyház levéltárosa lett, ahonnan 1918 tavaszán tudott visszakerülni az egyetemi könyvtárba. A levél- és kéziratári munka többreút: része az anyagok gyűjtése, rendezése mellett a kutatók kiszolgálása, a levelezés bonyolítása, a referensmunka is. Kelemen ezeket szintén rendkívüli alázattal és odaadással végezte évtizedeken át. Éppen a naplóból tudjuk meg, milyen gonddal készült József Piłsudski könyvtári látogatására (II/423.)¹, akiről tisztelettel jegyezte meg, sokat tud Báthory Istvánról és koráról. Az eddig felsorolt tevékenységek már önmagukban is tiszteletreméltó teljesítményt adnak ki, de a teljes munkásság közel sem ennyi. Abba ugyanis beletartoznak Kelemen körülbelül négyszáz tételből álló publikációi. A tudományos

* A szerző irodalomtudós és történész. E-mail: juhasz28.andrea@gmail.com

¹ Zárójelben a kötettség és az oldalszám szerepel.

írások többsége forráskiadás, ezek közé tartozik a mindmáig kéziratban lévő óriási összegyűjtött anyag a *Székely Oklevéltár* IX. kötetéhez. Megjelent viszont a székely nemesi, majd főnemesi, vargyasi Daniel család adattárának újabb kötete az ő kiadásában 1913-ban, Hermányi Dienes József emlékirata 1925-ben, valamint 1931-ben Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa bárónő emlékirata 1848–49-es élményeiről. Tanulmányai közül az erdélyi fejedelemség koráról szólnak a legjelentősebbek. Szinte természetes, hogy ő írta meg 1909-ben az akkor ötvenéves EME történetét. Az életmű újabb, külön fejezetét alkotják a művészettörténeti írások. Kelemen a marosszentkirályi falfestmények felfedezésével vált ismertté, a műemlékek iránti érdeklődése a fényes kezdet után egész életében kitartott. Templomok, kastélyok, várak, paloták, udvarházak, kúriák történetével, oltárképek, freskók, falfestmények leírásával, berendezések, ötvösmunkák, hímzések bemutatásával foglalkozó írásokat különösen a húszas évektől kezdve publikált nagyobb számban. Mindezek mellett születtek meg helytörténeti munkái. Ebben is legelső, egyben Kelemen debütáló kötete a *Kolozsvári kalauz* 1902-ből, melyben Erdély fővárosának századfordulós leírása mellett egy történeti fejezet is olvasható. Ő maga – a napló rá a tanú – a helytörténet kutatását és ismertetését az I. világháború utáni időszak különösen alapvető feladatának látta, teológus hallgatóit rendszerint erre buzdította (II/84.). Az I. világháború után ugyanis tanított a kolozsvári Református Tanárképzőben, a református Teológiai Akadémián, az unitárius Teológiai Akadémián és a katolikus Szent József Fiúnevelő Intézet szemináriumában is. Élete utolsó évtizedeiben egyik legnépszerűbb – minden bizonnyal számára is kedves – tevékenysége a kolozsvári várostörténeti sétái voltak. Ezzel el is érkezünk az utolsó feladatköréhez, az ismeretterjesztéshez. Kelemen az EME tisztségviselőjeként is rendszeresen tartott előadásokat, folyamatosan publikált történeti témájú, ismeretterjesztő újságcikkeket, munkatársa volt például a *Magyar Nép* című lapnak, de a legjelentősebb erdélyi napilapokba és folyóiratokba is rendszeresen írt.

E vázlatos felsorolás is jól mutatja, nem túlzás legendásnak nevezni Kelemen életművét és teljesítményét. Személyes hatása máig tart: az egyetemi könyvtár általa írt katalóguscédulái még megtekinthetők, amiket ráadásul duplán készített el, hogy meglegyen nemcsak a könyvtár, hanem az EME saját katalógusrendszere is. Tanítványai folytatták a forráskiadásokat, gondoljunk Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond munkásságára, és élnek még olyan idős kolozsváriak, akik gyerekként részt vettek az általa vezetett várostörténeti sétákon.

Mára Kelemen Lajos életéről is meglehetősen alapos információkkal rendelkezünk. A páratlanul gazdag és jelentős életút felmérése már a történész életében megkezdődött: legkedvesebb tanítványa, Szabó T. Attila 1938-ban foglalta azt össze.² Két ünnepi emlékkönyv is jelent meg Kelemenről, 1947-ben a hetvenedik

² K. L. tudományos munkásságának negyven éve (1897–1937). Összeállította: Szabó T. Attila. Kolozsvár: Minerva, 1938. (Erdélyi Tudományos Füzetek)

és 1957-ben a nyolcvanadik születésnapjának tiszteletére.³ Legutóbb 2012-ben, szintén az EME felkérésére és gondozásában önálló monográfia jelent meg, amely Kelemen Lajos életét és munkásságát mutatta be.⁴ A kötetet Csetri Lajos történész írta. Ebben az életrajz mellett a tudományos életműről is alapos bemutatást kap az olvasó. E munkának az alapvető újdonsága éppen az volt, hogy a szerző információinak jelentős részét Kelemen akkor még kéziratban lévő, az Állami Levéltár Kolozsvári Fiókjában olvasható naplóból merítette.

Mindezek fényében jól látható, Kelemen jelentős történészi életművének a napló csupán mellékterméke. Ugyanakkor megdöbbenő, hogy a napi elfoglaltságot jelentő tanári, levéltári, egyesületi, könyvtári munkája mellett nem csupán óriási mennyiségű tudományos és ismeretterjesztő szöveget tudott megírni, hanem hosszú évtizedeken keresztül, rendszeresen és kitartóan naplót is vezetett. Sőt, igen csak kiterjedt levelezést is folytatott – ennek a kiadása is folyamatban van.⁵

A 2017-ben és 2018-ban megjelent naplók meglehetősen terjedelmesek: egyenként majd ezer oldalt tesznek ki. Az első az 1890 és 1920 közötti bejegyzéseket tartalmazza, a második az 1921-től 1938-ig készült szövegeket. Kelemen nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy naplója nemcsak az ő életének eseményeit őrzi majd, hanem közösségének életét is, amivel az erdélyi magyarság történetéhez szolgált forrásanyagot a jövő kutatói számára. Azaz a napló is történészi elhivatottságának az eredményei. Azonban a kezdetekkor biztosan valamiféle belső kényszer, az írás szeretete vezette a szerzőt, ami azután biztosan megmaradt.

A naplófüzeteket kiadó Sas Péter előszava a tudatos szerzőség mellett hoz fel érvt. Sas azt írja, Kelemen számolt naplóinak jövőjével, rendelkezett róluk tanítványának, Szabó T. Attilának. E végrendelet szerint a szövegeket keletkezésük után húsz évvel lehet először publikálni. Ám e végrendekezés idején Kelemen nem emlékezett, mikor kezdte a naplóírást: másodéves egyetemistakorát jelölte meg, azaz 1896-ot, ám a most megjelent kötetben az első naplóbejegyzés 1894 októberéből való, amikor Kelemen még középiskolába járt. Ugyanakkor az igaz, a bejegyzések csupán 1896-tól lettek rendszeresek és részletesebbek. Azt azonban, hogy mikor végződik a napló, vagyis hogy meddig vezette, nem miatta nem tudjuk pontosan: hiába volt ugyanis a végrendekezés, a hagyaték szétszóródott. Kelemen halála után kéziratjai, dokumentumai az unitárius egyház levéltárába kerültek, ám onnan a naplófüzeteket átvizsgálás céljából az állami levéltárba vitték át.⁶ Sas szerint a hatvanas években még volt, aki olvasta az 1944-es bejegyzéseket, és va-

³ Csetri Lajos: *Kelemen Lajos élete és munkássága*. S. a. r.: János Mihály. Kolozsvár: EME, 2012.

⁴ Csetri, 2012.

⁵ *Kelemen Lajos levelezése I. 1889–1909*. S. a. r., szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Budapest: Balassi, 2016.

⁶ Gaal György: A naplóíró Kelemen Lajos. *Művelődés*, 2019/3. <https://muvelodes.net/konyveshaz/a-naploiro-kelemen-lajos> (Letöltés ideje: 2021. június 13.)

lószerű is, hogy Kelemen egész életében írta a naplóját, még akkor is, ha a most kiadott – tehát a ma meglévő – szöveg 1938-ban, leánya halálával végződik, ami nyilvánvalóan személyes életének megrendítő fordulópontja volt, tehát akár a naplórész akkori beszüntetését magyarázhatnánk meg vele. Azonban Kelemen – épp a naplóból is nyilvánvaló – munkaetikája, elkötelezettsége, tudatossága a folytatást valószínűsítik. A naplófüzetek eltűnése – ami lehet, hogy nem végleges, hiszen bármikor előkerülhetnek még – azért is fájó, mert egyrészt a szerző karrierjének legfényesebb időszakát ismerhetnénk meg belőlük, vagyis az 1940 és 1944 közötti időszakot, amikor ő lett szeretett könyvtárának igazgatója, illetve az 1944 után bekövetkezett újabb román időszakra adott reakcióit. Egyelőre azonban csupán az 1894 és 1938 közötti írásokat olvashatjuk.

A naplókkal együtt, azokat megelőzve Sas közzéteszi a középiskolás Kelemen úti feljegyzéseit is. A székely fiatalember valószínűleg Orbán Balázs hatására jegyezte le 1890-es és 1893-as utazását, emellett megjelent az ifj. Nemes Ödön barátjával közösen írt 1894-es úti élménybeszámoló. Ez a szerkesztői döntés már csak azért is helyeselhető, mert a naplóbejegyzésekben is olvashatunk a későbbi évek utazásairól beszámolókat, hosszabb-rövidebb útirajzokat.

A szövegek gondozója óriási filológusi munkát végzett: nem csupán átfogó előszókkal látta el mindkét kötetet,⁷ hanem vállalkozott arra a lehetetlenül nagy feladatra, hogy jegyzeteket írjon Kelemen szövegeihez. Egy forráskiadásnak elengedhetetlen része, hogy az olvasó számára ismeretlen szereplőkről, eseményekről, utalásokról információkkal szolgáljon, és ahol szükséges, szómagyarázattal segítse a megértést. Kelemen naplója azonban nem csupán terjedelmével állította különleges megpróbáltatás elé Sas Pétert, hanem jellegével is: a szöveg egyik meghatározó eleme ugyanis az, hogy szerzője benne örökíti meg napi találkozásainak, emberi interakcióinak emlékeit, és van olyan nap, hogy húsz-harminc különböző emberrel fut össze, beszél, és ezek döntő többsége nem történelmi, irodalmi, közéleti szereplő, hanem családtagok, szomszédok, ismerősök, egyszerű kolozsvári, erdélyi emberek, akikről meglehetősen kevés információ gyűjthető ma össze. Sas Péter nagy erővel dolgozott a megfejtéseken, és rendkívüli teljesítményt mutatott fel, olyannyira, hogy nem lenne igazságos felelni itt az olykor óhatatlanul felbukkanó hibákat, hiányokat. Mindkét kötetben 4000 körüli jegyzet található: a munka tehát ténylegesen hatalmas. Épp e heroikus teljesítmény mutat rá mégis arra, hogy a modern forráskiadások egyik problémás része a jegyzetelés. Egyfelől azért, mert a mai olvasó mobiltelefonjával pillanatok alatt hozzá tud jutni a számára fontos információhoz, ami a jegyzetek nagy részét tulajdonképpen feleslegessé teszi. Ugyanakkor például e kötetek jegyzetanyagának Kelemen hétköznapi ismerősei adataira vonatkozó részének előbányászása igazi filológiai lelemény. Ám ezeket hiába közli

⁷ Sas Péter: *Kelemen Lajos és történeti publicisztikai munkája, a naplója*. Kelemen, 2017, 3–50. és Sas Péter: *Kelemen Lajos helye és szerepe az erdélyi magyar tudományosság 1920 utáni paradigmaváltásában*. Kelemen, 2018, 5–28.

a szöveggondozó az első felbukkanáskor, az újabb megjelenéskor az olvasó nem képes mindenkire emlékezni, annyira sok a szereplő, így vagy lázasan lapozgat ide-oda a kötetben, vagy elveszik az emberkavalkádban. (Ezen egy életrajzokat közlő melléklet segíthetett volna.) Felmerül ugyanakkor, hogy talán hasznosabb lenne egy ilyen jellegű anyagot digitális kiadásban megjelentetni, ahol ez utóbbi problémát könnyen ki lehet küszöbölni egy hiperlink rendszer segítségével. (Más kérdés, elbír-e az emberi szem több ezer oldalnyi szöveget digitálisan olvasni.)

A napló dátumhoz kötött napi – olykor heti, havi – történéseknek a rögzítésére szolgáló forma. Meglehetősen szabad műfaj, az írótól függ, hogy csupán a nap főbb történéseit rögzíti-e, vagy hozzárakja reflexióit, terveit, álmait, vágyait is, egyáltalán, hol szab határt a bejegyzéseknek. Ami biztosan sajátja ennek a műfajnak, az a távlat hiánya: egy adott esemény jelentőségét az idő természetes módon befolyásolja, következményei azonban a lejegyzés napján még nem biztosan láthatók. A naplóval ellentétben az emlékiratok jelentősége épp a távlatban van, ahogyan az emlékező visszatekint és beleilleszti a történéseket valamilyen narratívába, és a megírás jelenének perspektívájából helyezi el emlékeit egy történetben – ez a később nyert „értelem” azonban nem látszik a naplóbejegyzés készítésekor. És éppen ez adja a napló egyik érdekességét – az események jelentőségét adó távlat és ismeret ugyanis éppen az olvasó birtokában van.

Kelemen naplóbejegyzései gyakoriak, ugyanakkor vannak kihagyások, néha több hónappal is. Alapvető információkat tartalmaz a szerző személyes életének eseményeiről – bár éppen ebben a tárgyban nagyon szűkszavú Kelemen: alig olvastunk szerelmi életéről, példás és boldog házasságáról, pláne felesége betegségről, haláláról, illetve alig leányával való közös életéről. Szemérmes és keveset mond: különösen szeretett Erzsikéjéről szóló bejegyzései rövidek, néhol csupán tömondatnyiak. Tragikus veszteségei fölött érzett fájdalmanak nincs helye a naplóban. A nagy pozitív fordulatokat, történéseket is csupán tényszerűen közli. Az olvasóban ezekből a személyes életéről szóló részekből leginkább a különösnek tűnő epizódok, információk maradnak meg. Például az, amikor a húszas évek elején lányával meglátogatja szeretett anyját, akit egész felnőtt életében támogat, és kiderül, már tíz éve nem volt nála (II/65.). (Marosvásárhely nem volt száz éve sem elérhetetlen távolságban Kolozsvártól.) Vagy egy erdei kirándulás emléke, amelyen egész egyszerűen megbotoz két kamaszfiút, akiket egyáltalán nem ismer, miután azok gúnydalokkal csúfolódnak az arra járó felnőtteken (II/106.). Illetve, hogy rendszeresen tanítványa, ifj. Gidófalvy István birtokán nyaral, ahol hetekre beszáll a földművelő munkálatokba. Ahogy már utaltam rá, Kelemen naplóból megismerhető életmódjának alapvető jellemzője az emberi interakciók hangsúlyos szerepe. Feljegyzi, kikkel találkozott, hol fordult meg látogatóban, és szembeötölően említi meg a veszteségeket: ki halt meg, kinek a temetésén járt. A veszteség-narratíva a húszas évektől erősödik fel, amikor a napló fő tárgya az erdélyi magyar világ leépülésének dokumentálása. Kelemen – aki tudatosan kitart, fel sem merül

benne, hogy elhagyja őrhelyét, az erdélyi múlt gyűjtésének és őrzésének feladatát – sorra beszámol a távozókról, van, akit megért, mások döntését vitatja. Feljegyzi a házrekvirálások és egyéb igazságtalanságok sorát, bár saját nehézségeit – a román nyelvtanfolyamokat, vizsgákat, előmeneteli akadályokat – nem nagyítja fel, nem heroizálja. Az egyik legemlékezetesebb részlet a naplóban kislányának iskolai vizsgája, ahol a növendékek hazafias verseket szavalnak a tanárok és a szülők előtt, ám az esemény zokogásba fullad: a résztvevők együtt siratják az elveszett magyar világot (II/58.). Különösen fájdalmas részei a naplóban az erdélyi nemesség hagyatékairól, a kastélyok, kúriák, birtokok pusztulásáról számot adó szövegek. Kelemen ismerősei, akik visszatérően sorakoznak a napló bejegyzéseiben, az erdélyi magyar középosztály tagjai – a húszas és a harmincas évek szövegeiben az ő deklasszálódásuknak folyamatát követhetjük.

Kelemen tényszerű visszafogottsággal ír saját feladatairól, készülő tanulmányairól, mert folyamatosan dolgozik, ez nyilvánvaló a naplóból, azonban munkájáról csak rendkívüli vagy kivételesen szokatlan információkkal szolgál bejegyzéseiben. Ezzel együtt alapvető adatokat találhatunk több erdélyi intézmény 20. század eleji történetével kapcsolatban, elsősorban természetesen az EMÉ-ével. Végigkövetheti az olvasó a tízes évek gyarapodásának, szervezeti fejlődésének főbb eseményeit, majd azt a heroikus harcot, amit a húszas évek támadásai közben vív Kelemen a román állammal.

Egészen kivételes epizód, amikor 1916 szeptemberében és októberében Erdély jó részét végigjárva gyűjti és menti a magyar műkincseket (I/482–504.). Alapvető ismeretekkel szolgál a napló az unitárius egyház belső viszonyairól, a szervezeti változásokról, a konfliktusokról, a különböző egyházi intézmények működéséről is. Ezek mellett az erdélyi magyar élet politikai és kulturális viszonyai, nehézségei, ellentétei is szóba kerülnek, ha azok érintik Kelemen Lajos életét.

Jellemző részlet annak a budapesti utazásnak a leírása, amelyet az I. világháború végén, 1918 augusztusában tett Kelemen, és amelynek célja, hogy a fővárosba menekített erdélyi műkincsek visszaszállítását intézze (I/584–593.). Budapesten miközben egyik hivatalból a másikba jár, igyekszik minden szabadidejében valamilyen budapesti történelmi emlékhelyet vagy gyűjteményt, múzeumot, levéltárat felkeresni. Emellett ismerősöket, barátokat, rokonokat látogat sorra, de feljegyzi még azt is, kivel futott össze az utcán. Emberek, helyek, ügyek sorjáznak – egyfajta katalógust formálva. Kitüntetett örömmel emlékszik arra az apróságra, hogy látta az utcán Tisza Istvánt, aki szerény öltözködésével és viselkedésével imponált neki.

Kelemen maga is puritán volt, életét teljes mértékben munkájának szentelte, felesége halála után leányát nőrokonok nevelték, ő csak felügyelte a nevelést. Szerény életvitelét biztosan befolyásolta, hogy a napló tanúsága szerint folyamatosan anyagi gondokkal küszködött, döntéseit és szemléletét alapvetően határozta meg az, hogy mindenkor elsősorban a családjáról kellett gondoskodnia. Mindezzel együtt feltűnő, hogy sem ez, sem az állandó munka nem akadályozta meg abban,

hogy élénk társasági életet éljen, rendszeresen járjon színházba és egyéb kulturális, társadalmi eseményekre. Szeretett például hajnalig mulatni, hagyományos magyar formában: cigányzenével, nótáénekléssel, tánccal.

Nyilvánvalóan saját, megszállott munkaerőkölséhez mérte mások teljesítményét, így sokan buktak el szemében. Voltak természetesen jó emberei, akikről szeretettel, megértéssel nyilatkozott, legfőképp atyai mentoráról és tanítványáról, a két Gidófalvyról, de tisztelte – többek között – Erdélyi Pált és Pósta Bélát, Gyalay Domokost és Jancsó Bélát. Az igazán érdekes megjegyzések, portrék és történetek azonban azokról szólnak a naplóban, akiket Kelemen nem szeretett, akik nem feleltek meg a mércéjének – és ők sokkal többen voltak. Kifejezetten üdítő olvasni azokat a Kelemen-féle megjegyzéseket, értékeléseket és portrékat, amelyek teljesen szembe mennek az alanyokról ismert sokszor leginkább kultuszépítő vagy csupán heroikus pátozzsal megrajzolt képekkel. Érezni ezeken, hogy szerzőjük őszintén és sokszor indulatosan fogalmaz bennük, ez az írói felszabadultság egyszerre fakadhat abból, hogy magának, a naplójának ír, és abból, hogy ugyanekkor tudja jól, feljegyzéseit az utókor egykor majd meg fogja ismerni.

1921-ben például egy unitárius lelkészről, György Jánosról a következőket jegyzi fel: „Kevés embert láttam a világon, akinek az élet realitásai iránt oly kevés érzéke legyen, mint neki, s aki oly naiv, optimista tudjon lenni, mint ő. Merőben alkalmatlan arra, hogy normális, józaneszű emberek között megfelelő munkakört betöltsön, s ezt az ember nálunk egyházi reformátornak tartották. Összes reformjainak lényege a létező egyházi szervezet felbomlasztása, s helyébe Krisztus korabeli isteni-anarchiát, szervezetlenséget állítani, éppen akkor, midőn minden más téren a szervezkedéssel érnek el minden eredményt. Az egyháznak csak haszon, hogy megszabadult tőle.” (II/43.) Az őszinte elképedésen és lesújtó ítéleten túl felsejlik ebben az unitárius egyházra vonatkozó rosszálló kritika is.

Kelemen az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjaként az erdélyi magyar irodalmi életnek is alakítója volt – a folyamatos tagfelvételekkel kapcsolatban az írókról, szerkesztőkről is véleményt alkot, irodalmi ízlésének főbb irányai is explicitté válnak. Kelemen a konzervatív irodalmat szereti, alapvetően idegenkedik a Nyugat képviselte modernségtől, kedves írója inkább Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, semmint Móricz Zsigmond. Ugyanakkor dühösen morog a könyvtáros, történész Kuncz Aladárra, hogy az csupán budapesti barátainak akar minél több fórumot teremteni az erdélyi lapokban, ahelyett, hogy minden irodalmi irányzatot elhozna (II/205.). Érdekes adat ez, már csak azért is, mert Kelemen éppen a Móricz Zsigmondnak nyújtott történészai segítséggel írta be magát az irodalomtörténetbe. A hetvenes években még Kelemennek az *Erdély*-trilógiára gyakorolt poétikai hatásáról is született írás.⁸ Annak ismeretében, hogy tulajdonképpen minimum idegenkedett Móricz írói életművétől, még inkább tiszteletreméltó azonban a szakmai elköte-

⁸ Szabó T. Attila: Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai. *Korunk*, 1979/5, 328–330.

lezettség, mellyel támogatta a regényíró. Emberi távolságtartása, kritikája benne van a naplóban.

Leegyszerűsített nézőpontból megírt Tamási-portréja is meglepő (II/972–974.). A megjelent napló végén 1938-ban jegyezte fel a következőket az akkor már jelentős íróról. „Ez az ember minden politikai gyakorlat és iskola, minden emberi tapintat »és« mélyebb belátás s erkölcsi alap nélkül, kalandorként, mindenre képes vállalkozó. Durva, lelkiismeretlen, székely szénégető paraszt gondokozásával, úrgyűlöletével, demagóg modorával s szabadkőművességével a tudatlanság vakmerőségével azt teszi, amit ifjú koromban Gidófalvyék fiatal, székely kocsisa. [...] Erkölcstelen életmódja köztudomású.” (II/972–973.) Ezután elmeséli Tamási nőügyeinek általa ismert részleteit, mélyen felháborodva. Az író felkarolását, politikai szerephez juttatását hibának tartja, amit Bánffy Miklósnak ró fel, akitől épp a körülötte kialakult, Kelemen szerint kétes csoportosulás miatt sem vár sokat. Sas Péter az előszóban úgy fogalmaz: „Kelemen Lajos nem politizált, de megvolt mindenről a maga határozott és nagyon logikus véleménye” (II/15.). Ez nyilvánvalóan túlságosan leegyszerűsítő kijelentés, amit a napló számos bejegyzésével lehet megkérdőjelezni vagy egyenesen cáfolni. Politikai eseményekről, fordulatokról, az egyes szereplőkről – ahogy a fenti példa is mutatta – volt véleménye. Ám például miközben Bánffy Miklós politikai manővereit erős szkepszissel figyelte, aközben az alapvetően benne lévő konzervatívizmusból fakadóan magyar főúrként nem kritizálta, sőt, tisztelte őt. Politikai vonzódását – ahogy világnézetét és ízlését is – konzervatívizmusa irányította. Az 1920 előtti erdélyi magyar politikai élet szereplőinek megítélésén jól láthatjuk ezt. Kecskeméthy Istvánról 1918-ban ezt írta: „ez egyszerűen egy agyalágyult, malom alatti politikus” (I/573.), Apáthy Istvánról ugyanekkor pedig tömören ennyit: „tisztára meghibbant” (I/573.).

Remek példa a kanonizált kultikus képpel való éles szembenállásra a Kuncz Aladáról szóló vissza-visszatérő megjegyzéseiből összerakható portré. Kelemen tulajdonképpen rossz szemmel nézte az 1923-ban Kolozsváron megjelenő Kuncz minden egyes lépését. Ahogy fentebb már írtam, először azt rója fel neki, hogy miért erőlteti az erdélyi olvasóközönségre a budapesti modern írókat, azután meg azon háborog, hogy Kuncz nem dolgozik eleget, csak kávéházakban és vendégségekben látható. Hogy egyszer annyira túlmulatla magát, hogy minden iratát elhagyta, és azokat újsághirdetésben szerette volna visszakapni. Hogy állandóan az Óváry-szalón „kétés” társaságát élvezzi, ráadásul minden szerdán Makkai Sándor püspöknél pingpongozik, ahelyett, hogy hagyná a püspököt dolgozni. Amikor 1929-ben hírt vesz, hogy Kuncz elutazik Kolozsvárról, úgy kommentálja, reméli, vissza se jön többet, az erdélyi irodalom ezzel járna a legjobban. Felháborodik, amikor Kuncz otthagyja az Ellenzék szerkesztőségét 1929-ben, de nem ezen a tényen, hanem azon, hogy ezt mért nem korábban tette meg. Pontosan tudja, Kuncz kapja a budapesti tanári fizetését, és Kolozsváron is két fizetést húz (II/495–499.). Merőben más

ez a kép, mint a kanonizált, „szent Dadiról” szóló írásokból kirajzolódó. Kelemen megjegyzésére legyinthetnénk annyival, hogy az csak emberi gyengeség, az irigység jele, ám végigtekintve Kuncz és Kelemen életpályáján, jól látható a különbség kettejük egzisztenciális helyzetén: Kuncz, az állami hivatalnok fia egész iskolai pályafutása során – és később is – ösztöndíjakat kapott, jó állásokban „lubickolt”, míg Kelemen már az egyetemi tanulmányait is csak úgy tudta végezni, hogy közben házitanítóként dolgozott, és – ahogy erről már volt szó – később is nehezebben boldogult. Az összehasonlítás bizony jól láthatóvá teszi, hogy Kuncz kivételezett helyzetben élt egész életében, így könnyelműsége és lustasága akár összefügghet ezzel a privilegizált státusszal.

Kuncz Kolozsvárra érkezése után nem sokkal felkereste az egyetemi könyvtár és az EME kiválóságát, aki történelmi ismeretterjesztő előadást és sétát tartott neki. Kelemen felháborodva jegyezte fel, hogy megdöbbenette, Kuncz mennyire nem ismeri Erdély történelmét, és hogy ennyire tudatlanul nem lehet majd képes az irodalmi életet szervezni. Fontos megjegyzés ez, ugyanis explicitté teszi Kelemen világképének alapvető elemét: transzilvánizmusát. Az ő erdélyisége az erdélyi történelmi múlt ismeretén alapult, annak őrzése és továbbadása, sőt, a történelem interiorizálása állt a középpontjában. Kelemen történészi pályája a pozitívizmus korában indult, ő maga a magyar pozitívista történettudomány neveltje és folytatója. Minden bizonyul ez a tudományos paradigma szerencsésen találkozott alkatának jellemzőivel. Munkamorálját, következetességét, elhivatottságát egész életében a történelmi tények összegyűjtésének szolgálatába állította. Az I. világháború utáni impériumváltás ennek a pályának még nagyobb felelősséget adott: a történelmi múlt tényeinek gyűjtése és óvása átalakult mentéssé, amely a magyar közösség létezésének bizonyítékaként a megmaradást biztosíthatta. A napló – többek között – ennek a dokumentuma.